

ПОИМ И ДЕФИНИЦИЈА ЗА БЕЗБЕДНОСТА И ТЕОРИЈА НА РЕЛАЦИОНИЗМОТ ВО РАЗГЛЕДУВАЊЕТО НА БЕЗБЕДНОСТА

Игор ЈАНЕВ

АПСТРАКТ

Цел на овој труд е да се идентификуваат и подлегнат на соодветна методологија најважните теории за безбедноста. Со истражување на компаративниот вид на класичната и современа теорија, дојдено е до заклучок дека поимот за безбедност најприкладно го одредуваат современите меѓународни концепти. Неолиберализмот и неореализмот постепено доведуваат до заклучок за потребата од вклучување на системскиот аспект за дополна на основните варијабли со колективни зависни променливи. Безбедноста овде може да се согледа како мултиваријантна појава која може да се изучува низ операциони истражувања, а посебно со облиците на програмирање. Со критика на постоечките групи теории, вклучувајќи го и системскиот правец, се доаѓа до заклучок дека најконзистентниот начин на дефинирање на безбедноста е оној кој го вградува новата релационистичка филозофија и методологија.

Клучни зборови: безбедност, демократија, капацитет, интеграција, установи

ABSTRACT

The goal of this article is to identify and discuss with relevant methodology main theories of Security. Using the comparative approach on classical and modern theories, it has been derived that term Security is best described in international concepts. Neoliberalism and Neorealism gradually develop conclusion on necessity of introduction of systemic aspects to the basic variables expanding approach with collective dependent variables. Security can here be defined as the Multivariational term, on which relevant Operational Research, and in first place programming, can be of particular high relevance. In metrological critical analysis of main groups of theories, including systemic theory or approach, it has been concluded that most consistent way of defining of the Security is the one provided by Relationistic Philosophy and methodology.

Keywords: Security, Democracy, capacity, integration, institution (s)

ВОВЕД

Во овој труд ќе биде изградена методолошка рамка за развојот на теоријата на безбедноста и ќе биде направен обид за дефинирање на поимот за безбедност. Овде ќе бидат третирани класичните и современи доктрини и теории за безбедноста и помеѓу нив ќе биде воспоставена соодветна теориска и развојна врска на методолошкиот вид. Како што во истражувањето може да се претпостави, најпогодниот метод за дефинирање на поимот за безбедност, земајќи ги притоа предвид критиките на постоечките теории е релационистичкиот метод. Ваквата нова методологија посебно наоѓа свое место во редифинирање на поимот за меѓународна безбедност со воведување повеќеслојни релациони варијабли.

1. ОПШТА МЕТОДОЛОШКА РАМКА ЗА ПОЈАВАТА И ПОИМОТ ЗА БЕЗБЕДНОСТА

Појавата на безбедноста е предмет на проучување на повеќе општествени науки, како и на филозофијата. Основните методи на филозофскиот пристап за поимот на безбедноста, како што може да се забележи, се поклопуваат со методите на социјологијата и политичко-правните науки. Во меѓународното право не постои општоприфатена дефиниција на поимот за безбедност, па ниту некои посебни поделементи, како што е на пример поимот за тероризам²⁵. Посебни дисциплини, како што е криминологијата, исто така, не излегуваат надвор од рамките на постоечката општествена методологија. Сличен заклучок може да се даде и во врска со формалните теории кои и покрај посебните методско-технички постапки, остануваат на широкиот терен на општествената научна методологија. Имајќи го ова во вид, треба да се забележи дека дефиницијата за безбедноста мора да се базира на социолошко-политичкото заклучување, каде методот на социологијата се дополнува со филозофскиот научен метод, пред сè во рамките на филозофијата на настанокот на државата и правото.

Општата методолошка рамка за разгледување на поимот за безбедноста би требало да ги вклучи следниве безбедносни концепции или теории: 1) структурална теорија за безбедноста; 2) реалистичка теорија за безбедноста; 3) функционална и структурално-функционалистичка теорија за безбедноста; 4) дијалектичка теорија за безбедноста; 5) системска теорија за безбедноста; и 6) формална теорија за безбедноста. На овие теории по правило им се додаваат: идеалистичката и либералната (т.е. неолибералната) теорија и теорија на меѓузависности во односите. Овие либерално-идеалистички доктрини се во тесна врска со функционализмот (и неофункционализмот) односно, доктрината на меѓузависност (во безбедноста) се сведува на структурално-

²⁵ Види поопширно Р. Гаџиновић: Антитероризам, Драслар Партнер, Београд, 2006, стр. 23-28.

функционалистичко објаснување на безбедноста.²⁶ Критиката на овие теории и концепции, како што може да се види во ова разгледување, ќе нè доведе до идејата за примена на релационистичката теорија во научното согледување на феноменот, појавата и поимот за безбедноста.

Овде ќе се осврнеме на основните карактеристики на споменатите групи теории за појасна класификација на методолошките правци во науката за безбедноста. Структуралната теорија за безбедноста е базирана на општиот структуралистички метод на општествената наука. Оваа теорија настојува да открие, прикаже (опише) и објасни од кои елементи и едноставни својства се конституира безбедноста. Тука се идентификуваат, лица, групи или установи кои се заштитуваат од другите субјекти (од ист или сроден тип) кои ги загрозуваат. Потоа, се објаснуваат или опишуваат елементите на методите и постапките на загрозување, потоа елементите на методот на заштита, како и други компоненти во рамки на елементаристичко-структуралниот приод. Реалистичката теорија, која се развива наспроти идеалистичкиот институционализам, се заснова на објаснувања на безбедноста, особено во меѓународните односи, преку единствената сила или системски условената сила (неореализмот). Реалистичката теорија во основа останува во рамките на методолошкиот правец структурализам, со извесно отстапување во рамките на неореализмот кој елементаристичкиот приод го комбинира и проширува со аспектите и компонентите на општата теорија на системите.²⁷ Наспроти овие групи теории, се развива функционалистичката теорија која ја дополнува идеалистичко-институционалната концепција и која настојува на експликацијата на појавата безбедноста да ѝ овозможи нови димензии низ квалитетно објаснување на врските и конгломерати на врски меѓу елементите на појавата на безбедноста (и соработката). Функционализмот и неофункционализмот се засновуваат на објаснувањето на потребата која ги врзува елементите во целина и причините за ваквата поврзаност во структурата. Либерализмот ова го дополнува со мноштво мотиви или типови потреби (цели) кои делуваат на преформулација на појавата за безбедноста, каде силата (на субјектот) повеќе не е единствена, монолитна и основна компонента на безбедноста. Функционализмот, понатаму, има екстензија во настанување и развој на теоријата на меѓузависноста. Овој методолошки и теоретски правец настојува да ја преформулира меѓународната безбедност низ укажување на значењето на разновидната (поливалентна) плурално мотивирана меѓународна соработка и, посебно, значењето на креирање *мрежа* од сложени или комплексни заемни зависности помеѓу државите во

²⁶ Види E. Luard: Basic texts in International Relations, St. Martin's Press. 1993, pp. 552-559. и C.W. Kegley Jr, Controversies in International Relations theory, St. Martin's Press. 1995. pp. 25-35.

²⁷ Види K. Waltz, Theory of International Politics, Random House, 1979. pp. 38-60.

меѓународните односи.²⁸ Значителна, екстензија на теоријата на безбедноста наоѓаме, потоа, во дијалектичкиот концепт, каде безбедноста се формулира (со противречности на борбата на спротивности) во широкиот меѓународен поредок во движење. Понатаму, особено битна надградба на основниот функционализам среќаваме во системската теорија за безбедноста. Таа, покрај динамичната развојност, внесува и системско, синергистички ефекти, како и други колективни ефекти или варијабли кои динамички ја обликуваат појавата на безбедноста. Овде треба да се забележи дека единствено неореализмот (Waltz, Gilpin) ги вклучил до крај ваквите динамични аспекти во формулацијата на безбедноста. Слични обиди во рамки на неолибералниот правец досега не беа забележани во досегашниот развој на таа теориска група. Конечно, следи и формалната теорија за безбедноста. Таа се базира на екстензија на математичко-операционите истражувања на областа безбедност. Овде посебно место нашла теоријата на игрите (посебно Зеро-Сум) и на овие модели (повеќе или помалку на конфликтна игра) примена на постапките од теоријата на веројатноста. Безбедноста во многу аспекти може да се сведе на конфликтна игра која се повторува, ограничен или неограничен број пати. Мерењето на исходот од овие игри претставува важна дисциплина на теоријата на игрите во областа на безбедноста. Добрата страна на операционите истражувања е и можноста за проверка и проценка на вредноста на главните теории во меѓународната безбедност. Ова пред сè се однесува на неореализмот и неолиберализмот како досега носечки правци на доктрината.

Критиката на сите овде наведени теории треба, во овој труд да ни укаже на можноста на воспоставување нова теорија (и дефиниција) за безбедноста.

2. ВОДЕЧКИ ТЕОРИИ НА СОВРЕМЕНО КОНЦЕПИРАЊЕ И ПОИМ ЗА БЕЗБЕДНОСТА

Првите теории кои ги вклучувале елементите на формулирање на поимот за безбедност ги наоѓаме уште кај древните мислителите на стара Кина и Грција.²⁹ Кај Платон веќе се јавува поимот на стабилност на општественото уредување и улога на законот во отстранување на општествените конфликти. Овде е позната Платоновата теорија за расипување на државните облици на власт, односно три нерасипани и три (симетрично-антидопски) расипани вида на политичко владеење.³⁰ Со пропаѓање на државните облици кон тиранија или оклократија доаѓа до распад на општеството, ширење на конфликтите и општа нестабилност за граѓаните во заедницата.³¹ Во врска со

²⁸ види C.W. Kegley Jr, *Controversies in International Relations theory*, St. Martin's Press. 1995. pp.83-150 . и P. R. Viotti, M. V. Kauppi: *International Relations Theory*, Allun and Bacon, Macmillan, Boston, 1993, pp.228-513., види и R. C. Art, R. Jervis: *International Politics*, HarperCollins College pub. 1996. pp. 319-375.

²⁹ види E. Luard: *Basic texts in International Relations*, St. Martin's Press. New York, 1993 , pp. 5-26

³⁰ види Платон „Држава“: K. W. Thompson: *Fathers of International Thought*, Louisiana state univ. Press. 1994, pp. 26-35

³¹ види Аристотел „Политика“: K. W. Thompson: *Fathers of International Thought*, Louisiana state univ. Press. 1994, pp. 36-43

најмалата клетка на општеството, Аристотел забележува дека е потребно да постои одлучна власт на мажот над жената и децата за да биде семејството стабилно. Потоа, Аристотел врши класификација на политичките облици на власт на правилни и неправилни (според етички принципи) и ги поврзува со квалитетот и *здравјето* на општеството, кои се сведуваат на стабилност на заедницата. И кај Платон и кај Аристотел, улогата на законот има за функција спречување на конфликти и гарантирање на *овоземна* правда (која е налик на идеалната правда), која е неопходна за мирни односи во општеството.

Понатаму, заштитата на правата на граѓаните ја проширува и Римското право, каде веќе се назираат моменти на ограничување на моќта на владетелот. Теоријата на Полибиј овде има посебно значење, предлагајќи модел на контрола на власта. Овде власта подлегнува на принципот на поделба, што ќе стане основен елемент на подоцна настанатите класично-либерални доктрини. Низ средновековните теории за државата (Августин и Т. Аквински) се среќава идејата за хармонично функционирање на општеството кога луѓето се подложни на вистински морални или божји вредности. Ако државата е „сотонска“, тогаш ќе следи неминовниот крај на општествената заедница, бидејќи таквата заедница не била божје дело, туку „ѓаволска творба“. Кај Свети Августин и до некаде Аквински, власта на владетелот не може од страна на поданиците да се доведува во прашање. Насилното рушење на тиранската власт донесува неволји и општи конфликти во заедницата, бидејќи потеклото на власта е единствено во Бога. Аквински, меѓутоа, во најбезобсирни и најекстремни тирански услови допушта бунт на народот против таквата тиранија. Безбедноста, како и политиката овде се врзуваат за моралот.

Во ренесансата Н. Макијавели ја раскинува цврстата врска на политиката и етиката.³² Со ова е овозможено егоистичката функција на власта да се издвои од општиот интерес што било услов за подоцнежен заклучок дека безбедноста на општеството во практика се сведува на безбедноста на владеење на владетелот. На овој начин, Макијавели ги поставил темелите на подоцнежниот реализам, во кој етиката и општата хармонија, вклучувајќи ги и институциите, губат значење, особено ако се доведува во прашање власта, а со тоа и безбедноста на владетелот. Нестабилноста на владетелот и власта овде се врзуваат за нестабилност и судири во општеството.

Современи претходници на формулацијата на поимот за безбедноста наоѓаме, во потесна смисла, дури кај теоретичарите на природното право и општествениот договор. Овде правата на луѓето се заштитуваат низ (општ) општествен договор со кој настанува државата. Тука е јасно, по првпат формулиран предметот на заштитата, и тоа, како човечки права на припадниците на одредено општество.

³² види N. Makijaveli: Vladalac, Enigma, Pančev, 1998. str. 22-92

Кај Ж. Боден се појавува сфаќањето дека суверенот е ограничен само со природното право. Тоа е божја волја, потоа стекнато и со меѓународно право и правата кои се содржани во приватната сопственост. Законот на владателот треба, меѓутоа да биде создаден по „божји пример“.³³ Боден, значи прв ја истакнал идејата за вродените природни права кои постојат во преддржавна сопственост. Сувереноста по него е неделлива и најстабилниот систем е монархијата. Таа е гарант на мирот и безбедноста во општеството.

За основачот на меѓународното право Х. Гроцијус, природното право содржи своја егзистенција во сопствената човечка природа, односно сопствениот авторитет над свеста. Природното право овде одделно се третира од позитивното и треба да се најде во битието на самиот човек, кој има биолошка, но и разумна страна. Гроцијус се прашува какви услови државата мора да исполни за да ги задоволи човечките потреби и побарувања земени индивидуално. Државата е цел на човековата природа. Природата на човекот се исполува во тежнењето тој да живее мирно и организирано во заедница со другите луѓе, во склад со принципите на разумот. Секој општествен човек е ограничен со правата на другите луѓе, додека личната корист потекнува од задничкиот живот. Природното право е условено со начелото на социјабилитет. Државата е настаната со договор на сите и поради тоа претставува единство на слободни луѓе во која мора да биде отелотворен законот на природата и „мирна и регулирана“ општествена состојба. Државата треба да го обезбеди мирниот внатрешен, како и мирниот „надворешен“ живот. Помеѓу народите треба да се постигне мир и согласност на база на природното право и принципот на социјабилитет.³⁴

Според Б. Спиноза за да го осигураат својот живот, луѓето создаваат договор за да можат да го остварат колективното право кое им служи на интересите на сите луѓе во заедницата. Тука се здружени сите сили и природното право на сите да живеат „на подобар начин“³⁵. Со создавањето на државата, се создаваат услови за остварување на полна слобода на сите, односно остварување на слобода за секој, што не било можно во небезбедната природна состојба (дефинирана пред настанокот на државата). Државата се ограничува со неотуѓивите права на човекот и волја на повеќето народи, но и во преддржавната состојба постои извесна хармонија која, не е осигурана поради фактот што нема општествен договор. Овде безбедноста на луѓето е многу помала.

Пробој во теоријата среќаваме кај Т. Хобс. Според Хобс природниот закон е закон на егоизмот и тој закон го упатува човекот на самозаштита. Единствено интересот, а не природната склоност на човек кон човека (алтруизмот) е услов на делување. Природната

³³ види у Ј. Kolaković: *Historija novovjekovnih političkih teorija od XV stoleća do 1848.*, SNL, Zagreb, 1981, str. 54-60

³⁴ види истиот извор, стр. 71-75

³⁵ Исто, str.. 76-80

состојба е борба на „секој против секого“, бидејќи основата на човековата природа е егоизмот. Државата настанува со договор на сите, поради стравот на едните од другите и неможноста за заштита на било какви права во природната состојба каде владее „силата и измамата“. Поседувајќи еднаков нагон за исти нешта, луѓето тежнеат кон исти вредности и се обидуваат да ги сочуваат природните права кои ги сметаат за свои. Поради тоа, се генерира непрекинат страв и реална опасност, за кои излезот овде се гледа во органицистичка држава со апсолутна власт.³⁶ Со воспоставување на државата, човекот се одрекува од оние права кои ги поседувал во природната состојба, пренесувајќи ја сета власт на државата со апсолутен авторитет. Значи, овде јасно ги гледаме рамките на новиот реалистички безбедносен правец, кој ќе им биде противтежа сè до денешен ден на либералниот и неолибералниот концепт. Основа на Хобсовата филозофија е потпирање на „сила“ и егоистички интерес на секој припадник на заедницата. Силата е основа (појава) на безбедноста.

За разлика од Хобс, Џ. Лок сметал дека човекот е разумно суштество и дека слободата е „недвоива од среќата“. Цел на политиката е барање на среќата која се одредува низ категоријата „мир, хармонија и безбедност“.³⁷ Претходно кај овде наведените автори, божјата волја веќе била заменета со иманентниот ред на човековата природа. Кај Лок, природното право е единственото легитимно, можно и сфатливо право. Во либералниот дух, Лок ја гледа целта на природното право во функција на зачувување и оправдување на принципот на лична слобода. Природната состојба е состојба на релативен мир, имајќи ја во вид алтруистичката природа на луѓето, а општествениот договор кој ја воспоставува државата, може да биде предмет на отповикување. Закон и полиција во природната состојба нема, тие се производ на „граѓанското“ општество.³⁸ Според Лок, државната власт е засолниште за сопствениците на сопственоста од сопствениците. На меѓународен план, Лок ја споменува федералната власт и можноста за разумно меѓународно право, чија цел е зачувување на меѓудржавниот мир и општата безбедност.

Ш. Монтескје ја продлабочува либералната теорија на Лок. Пред општественото право и закон постојат природните права како нивен предуслов. Од природата на владеењето произлегуваат закони, а законодавството е зависно од обликот на власта. На секој облик на власт му се потребни посебни закони, освен во случај на деспотство, каде власта (владетелот) самоволно владее. Слободата е остварување на законитоста, а законот е по своја природа продукт на разумот. Слободата е невозможна ако две или дури и три основни власти се најдат во исти раце (овде основните власти се:

³⁶ Исто, str. 84-88

³⁷ Исто, str. 91-96

³⁸ Исто

законодавна, извршна и судска).³⁹ Мирот и безбедноста подразбираат сите три власти да бидат во рамнотежа. Управната власт, исто така, мора да биде ограничена за да се осигура законитоста и мирот.

Понатамошна либерална екстензија на класичарите Лок и Монтескје, наоѓаме во неолиберализмот на Б. Констан. Сопственоста и власта според Констан, мора да се согласуваат и да бидат во исти раце за да се зачува мирот и безбедноста. Сопственоста не е природно право, туку е облик на општествен договор, што не ја чини помалку неповредлива. Овој теоретичар укажува дека не е значајно само кому му припаѓа власта, туку во која мера таа власт се користи.⁴⁰ За да се сочува слободата на личноста и нејзината приватна независност Констан предлага такви институции кои можат да ја обезбедат таа слобода и општествениот мир. Тие се базираат на „силата на јавното мнение“ и поделба на власта на што поширока основа. Констан според принципот на поделба на власт воведува и принципи на рамнотежа, ограничувања и контрола на власта. Како што можеме да воочиме идеите за контрола и ограничување на власта се основа на современиот конституционализам. Неолибералниот елемент на филозофијата на овој автор е потребата за што помала количина на користење на власта, бидејќи општеството не може да биде демократско со јаки установи каде власта е концентрирана. Од друга страна, Констан, последователно на својата теорија за државна лимитација, е и против неограничената сувереност на народот. Отсуството на силни установи овозможува мирен и безбеден живот на луѓето, со полна слобода на сопственичкиот вид. Ограничување на власта е услов за легитимитет и мир.

Теориите за безбедноста, потоа, имаат понагласен меѓународен аспект. Поаѓајќи од идејата за рационална држава, Кант предлага меѓународната безбедност да се зачува низ „општество“ или „сојуз“ на држави, над кои би била наддржавна власт т.е. „држава на народот“.⁴¹ Услов за безбедност е државите да не можат да бидат предмет на наследство, купување и дарување и нивните војски да не смеат да се мешаат во внатрешните работи на другите држави. Само републиканскиот (демократски) облик на власт овозможува мир помеѓу народите. Оттука и познатата теорија на неолибералите дека демократиите не одат во војна. Тука е важна улогата на слободата на печатот и улогата на јавното мнение, кои имаат потпора во разумната природа на човекот.

Слична теорија со либерален облик имаме и кај Фихте. Државите, засновани со општествен договор, мораат да коегзистираат „признавајќи“ се една со друга. Фихте се залага за федерација на држави, кои се суверени и не мораат, доколку не сакаат, да влезат во таква наддржавна договорна творба. Меѓутоа, кога оваа федерација ќе биде

³⁹ Исто, стр. 107-113

⁴⁰ Исто, стр. 227-225. види и А. Tocqueville, ист извор стр. 227-232

⁴¹ Исто, str. 237-245

проширена на целата планета ќе се воспостави вечен мир, кој ќе биде заснован на правото согласно на разумот.⁴² Тој предвидува и постојана војска и судство на оваа надржавна федерација кои би биле гаранција за зачувување на правдата и мирот.

Потоа, во теоријата за меѓународна безбедност го имаме сфаќањето на Маркс за можноста за вооружен народ и изумирање на класичната држава, како и Лениновото сфаќање за потеклото на војната поради противречности во развојот на меѓународната економија. Според Ленин, извозот на капитал и неговата нееднаква концентрација доведуваат до законската потреба современата циклична економија да тежнее кон зачувување на своите (империјалистички) интереси преку водење војни.⁴³ Оваа теза, како што забележуваме, е сосема поинаква од тезата на Кант дека републиките (демократски) не започнуваат војни.

Имајќи ги во вид сите изнесени теоретски размислувања, сега можеме да се осврнеме на модерната теорија за безбедност, со посебна нагласка на државната и меѓународната безбедност.

3. ОСНОВНИ СОВРЕМЕНИ ТЕОРИИ ЗА МЕЃУНАРОДНА И ДРЖАВНА БЕЗБЕДНОСТ

Во овој дел од трудот, за дефинирање на поимот безбедност, имајќи ги во вид главните методолошки (изложени) правци, ќе издвоиме клучни елементи и аспекти на најважните теории, првенствено на меѓународната безбедност. Повеќето на развој на доктрината за безбедноста од Кант и Фихте сè повеќе се придвижува кон меѓународните релации.

Во теоријата на реализмот Е. Х. Кар предвидува зајакнување на егоизмот на националната држава, пораст на меѓународните судири и сè помалку прилагодливост на меѓународното право на реалноста на меѓународните односи. Тој ги застапува овие ставови: 1) либералните рационалисти од минатиот век во своите анализи на релации ги разгледувале тогашните претежно хомогени општества, со слободна трговија, што ги довело до идеалистички и утопистички заклучок за постоењето на „природна хармонија на интереси“; 2) подоцнежниот развој, со отфрлање на начелото на слободна трговија, ги изострувал конфликтните интереси, кои можеле да бидат решени само со преговори, што го смалувало значењето на моралните норми во решавањето на споровите; 3) внатрешните социјални мотиви, невработеноста и распределбата на доходот, стануваат позначајни од максимизацијата на профитот, производството и доходот; 4) таа тенденција на приоритет се пренесува во надворешната политика, каде што, сè помалку добивката, а сè повеќе „силата“ станува клучен приоритет; 5) економската соработка е сè повеќе предмет на безбедносните консидарации; 6) социјално-економските цели на

⁴² Исто, стр. 246-253

⁴³ V. I. Lenin: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Kultura, Beograd, 1949. и Лењин: Сочиненија, том 3, стр. 43

нацијата можат да се остварат само ако се влијае на политиката на другите држави; 7) конфликтите помеѓу државите може да се решат само со жртвување на интересите меѓу преговарачите; 8) утопистички е да се замисли поредок заснован на „коалиција“ каде секоја држава се обидува да се одбрани и да го потврди својот интерес; 9) националниот интерес не се поклопува со моралот и „силата“ креира морал за заштита на својот интерес; 10) прашањата за „силата“ се неизразива категорија на моралот, макар помеѓу силата и моралот постои присутна врска; 11) државата води сметка и за моралот, бидејќи политиката заснована само на сила може да предизвика само револт кај другите држави; 12) силата има примат над моралот; 13) за да се создаде меѓународен поредок, издржлив на конфликтите, неопходно е една единица на режим да биде значително „посилна“ од другите единици (т.е. држави) и да има превласт која обезбедува во конфликти да не мора да се зазема страна.⁴⁴

На Е. Х. Кар потоа се надоврзува и познатата теорија на Моргантау за реалистичко и структуралистичко определување.

Во својата теорија тој го застапува гледиштето дека националниот интерес претставува автономна категорија, која не е позначајно условена ниту со домашни, ниту со меѓународни институции: 1) поимот на национален интерес содржи два елемента, еден „логичен“ неопходен и статичен и другиот „варијабилен“ (зависен од околностите); 2) во светот, нациите се натпреваруваат за располагање со што поголема „сила“ и тука се јавуваат судирите додека надворешните политики на државите се повикуваат на „опстанокот“ како неопходен чинител на националниот интерес; 3) нациите ќе направат сè за да го заштитат физичкиот, политичкиот и културниот идентитет од загрозување; 4) елементите на идентитетот го сочинуваат ентитетот наречен нација и, поради тоа, интересот на нацијата поставува приоритети и ја насочува надворешната политика; 5) додека меѓународната заедница е организирана како заедница на национални држави, националниот интерес е „последниот збор“ на надворешната политика, а некоја повисока меѓународна организација тој интерес не може да го заштити, бидејќи политиката на таа организација нема можност да го заштити дури ни физичкиот опстанок на државата а притоа нациите не се ни подготвени да платат било каква цена (никаква цена) за својата независност; 6) варијабилниот елемент на националниот интерес може да има помало или поголемо влијание на надворешната политика, во зависност од внатрешнополитичките интереси на државата, кои се под влијание на интересните групи, државните и недржавните институции, а особено и „секторските интереси“ и политичките партии; 7) легитимитетот на националниот интерес може да се доведе во прашање со „узурпирањата“ на тој интерес, кој според нив може да биде од

⁴⁴ види поопширно кај Е. Н. Carr: *The twenty years' crisis: 1919-1939*, Macmillan, 1946.

субнационален, надворнационален и супранационален вид; 8) националниот интерес може да биде узурпиран со наднационален интерес кој, кај меѓународните организации нема силно влијание, а повременото поклопување на политиката на државата со политиката на меѓународната организација не претставува повинување на државата, туку „случајно поклопување“; 9) потребно е да се воспостави поредок на вредности на националниот интерес и средства за нивно извршување, кои се оскудни, додека при воспоставување на приоритетите варијабилните елементи често имаат карактеристика (субјектите) да настојуваат да ги прикажат како помалку или повеќе „неопходни елементи“; 10) концептот на национален интерес не подразбира ниту природно ускладена, мирна меѓународна заедница, ниту неизбежност на војната, која може да се минимизира со добра дипломатија.⁴⁵

Сродни теории на структурално реалистичкиот правец наоѓаме и кај Неибур, Вајт, Арон и Бул.⁴⁶ Класичната теорија на реализмот, меѓутоа набрзо ќе биде заменета од неореализмот, врамен пред сè во делото на Валц (K. Waltz) и делото на Гилпин (R. Gilpin).

Во своето дело „Теорија на меѓународната политика“ Валц на класичниот реализам му го приклучува системскиот метод. Тој зазема вакви ставови: 1) за да се избегнат пропустите на „редукционистичките“ теории потребно е да се примени системскиот пристап; 2) меѓународниот политички систем треба одвоено да се разгледува од економскиот и социјалниот, но економските фактори треба да се земат предвид при утврдување на „способностите“ (односно силата) на системските единици, кои (овде) се државите; 3) потребно е да се утврди заедничкиот чинител кој ги поврзува единиците во целината на системот; 4) основна компонента која е сеопфатна за единиците е „принципот на поредок“ кој е дел од системската структура; 5) покрај принципот на поредок, единиците не се единствени компоненти, туку пред сè распределувањето на „способностите“ претставува посебна компонента на системот; 6) структурата на системот содржи: а) принцип на поредок, кој првенствено го одредува уредувањето на власта и организацијата на државата (единица); б) единици на системот (како суверени држави); в) дистрибуција на способности помеѓу државите; 7) разгледувањето треба посебно да ги третира „променливите“ на единиците, но и променливите на системот; 8) за да се добие системско разгледување, потребно е да се утврди, со апстрахирање на конкретни односи на единиците, како овие единици се „ангажирани“; 9) меѓународниот систем, имено е анархичен (нецентрализиран), при што денес единиците на системот се

⁴⁵ H. Morgenthau: Another Grand Debate, the National Interest of the US, American political science review XLVI, 1952, pp. 971-978. , види и H. Morgenthau: Politics among nations, Harper and Row, 1948.

⁴⁶ види пошироко во монографијата на I. Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, IPS, Beograd, 2002, стр. 119-144, стр. 192-193.

наоѓаат во извесна можна координација; 10) основно својство на единиците се нејзините функции и задачи и овие единици денес имаат исти функционални задачи, но нееднакви способности за нивно извршување, така што системски е релевантна само „способноста“ на државата.⁴⁷

Меѓународните политички системи се разликуваат според распределбата на способностите и макар способноста е индивидуална, распределбата на способности е системска карактеристика (т.е. имаме системи со помалку или повеќе големи сили). Системските променливи Валц ги илустрира на примерот на претпријатијата каде сите тежнеат кон поголеми примања, но колективното дејство на истите резултира со спуштање на цената и смалување на примањата.⁴⁸ Најстабилниот политички меѓународен систем, според Волц е системот со минимален број големи сили, а тоа се две големи сили, според предложениот модел $((n-1)n/2)$.⁴⁹

Друга неореалистичка (системска) теорија наоѓаме кај Гилпин кој инсистира на уште поголема динамизација на теоријата. Меѓународниот систем е настанат од истите причини како било кој политички систем, а тоа е тежнењето на единиците (актерите) со влегувањето во социјални односи и со креирањето на социјални структури да ги остварат политичките и други интереси. Гилпин ги зазема следниве значајни ставови: 1) бидејќи интересите на едните субјекти доаѓаат во судир со интересите на другите, посебни интереси од „социјалниот“ аранжман на поредокот ќе имаат склоност за одржување на релативните сили на субјектите внатре во системот; 2) иако системот наметнува лимитација за однесувањето на секој актер, системот законито ќе го „казнува“ или „наградува“ однесувањето на актерите, но, барем иницијално и низ промена на системот ќе ги одржува (фаворизира) и одразува интересите на најсилните држави; 3) со минување на времето интересите на субјектите и балансот на силата помеѓу нив ќе доживуваат промени кои се резултат на развојот, при што субјектите кои имаат најголема добивка со овие промени и кои се здобиле со доволно сила да ги извршат овие промени, ќе тежнеат кон измени на системот кои ќе ги задоволат нивните интереси; 4) изменетиот систем ќе одразува нова дистрибуција на сила на своите субјекти, од што произлегува дека е предуслов за промена во противречностите помеѓу постоечкиот систем и редистрибуцијата на силите (сега, кон оние актери кои ја имаат најголемата добивка со промената на системот); 5) меѓународниот систем е стабилен ако ниту една држава не верува во профитабилност од промената на системот; 6) државата ќе се обиде да го промени системот доколку очекува добивката да ги надмине трошоците; 7) државата ќе тежне да го смени системот низ територијална и друга

⁴⁷ види K. Waltz: *Theory of International Politics*, Random House, 1979. pp. 81- 201

⁴⁸ Исто, p. 90.

⁴⁹ Исто, pp. 134-138.

експанзија, сè додека маргиналните „трошоци“ на понатамошните промени не станат еднакви или поголеми од маргиналните добивки; 8) кога еднаш ќе се воспостави еквилибриум на трошоците и добивките настанати со промените (понатамошни), тренд е економските трошоци на одржување на новонастанатата состојба да растат побрзо од економските капацитети кои треба да го поддржат постоечкиот статус кво; 9) доколку дисбалансот во системот не биде разрешен, системот ќе биде повторно изменет и нова рамнотежа, одржувајќи ја редистрибуцијата на силата, ќе биде воспоставена.⁵⁰

Друга голема група теории во меѓународната безбедност ја сочинуваат плуралните неолибералистички (институционалистички) и неофункционалистички (организациони / кооперативни) теории. Ќе ги изложиме само карактеристичните претставници.

За Р. К. Ешли основните недостатоци на класичниот и доцен реализам се изразуваат низ следните ставови: 1) реалистичките аргументи/концепти се премногу зависни од сензибилитетот на истражувачот на појавите; 2) реализмот недоволно ги одвојува субјективните и објективните аспекти на политиката, при што субјективните перцепции ги занемарува, а кај неореализмот ова се врши и преку давање приоритет на системот; 3) реализмот слабо се потпира на општествената теорија, вклучувајќи ги и социологијата и економијата; 4) реализмот запаѓа во слабоста на автономноста на „политичката сфера“ и безбедноста, не респектирајќи ги економските процеси и не решавајќи ги „политичко-економските“ проблеми; 5) структуралистите секогаш се спротиставени на феноменалистичките и еволуционистичките знаења, додека „свеста“ на субјективитетот кај структуралистите предизвикува сомнеж; 6) структурализмот интерпретира сè од гледиштето на „тотализиран“, општествен, и не се интересира за конкретната по себе практика, сведувајќи ја на услови одговорни за важноста на практиката или за станување на практиката важна; 7) структурите со правила, според реализмот, не го регулираат однесувањето, туку го овозможуваат, додека единиците (државите) немаат идентитет независен од целината; структуралистите вршат „апсолутно“ раздвојување на статичкото и динамичкото и евентуално, укажуваат на нивната зависност, каде таквата зависност е „еднонасочна“⁵¹; 9) државниот центризам е заблуда на неореализмот, бидејќи не ја уважува транснационалната „класа“ на односи и идеолошки се лимитира на аспектите со кои сè се сведува на државните интереси; односно државата му претходи на меѓународниот систем, каде оваа се дефинира како единица, а потоа се одредува структурата; 10) неореализмот има недостатоци на утилитаризмот и позитивизмот, кои ја објаснуваат акцијата на инструменталистички начин.⁵²

⁵⁰ R. Gilpin: *War and Change in World Politics*, Cambridge Univ. Press, 1981, pp. 10-14

⁵¹ види R. K. Ashley: *The poverty of Neorealism*, у књизи *Neorealism and its Critics*, Columbia Univ. Press, 1986, pp. 255-300.

⁵² Исто, pp. 260-267

Помеѓу неолибералите се вклучува и дијалектичкиот теоретичар Р. Кокс кој се смета и за модерен неомарксист. Неговиот пристап е недетерминистичкиот марксизам: 1) основата на промените кај неореализмот е неадекватно објаснета, а посебно улогата на државата и другите субјекти; 2) во поново време постои феномен на интернационализирање на државата, од значење е конкуренција на бирократијата/ управата и слабењето на државата на меѓународен план како последица на транснационалните мрежи активности; 3) за разлика од конфликтите во неореализмот, кој е константен, дијалектичкиот материјализам во конфликтот гледа процес на континуиран развој на човечката природа и социјалните модели кои ги менуваат правилата на односите т.е. во споредба со неореализмот каде конфликтот е последица на структурата, дијалектиката го гледа конфликтот како извор на промената; 4) неореализмот недоволно добро ја согледува „вертикалната“ димензија на моќта, која дијалектички се илустрира со односот на доминација на метрополата над периферијата, каде денес имаме изменета улога на државата и интернационализација која е во врска со производните односи; 5) историскиот материјализам ги зема предвид комплексноста на односите на државата и општеството (нивните релации) и го проширува погледот на односите на цивилното општество и државата (нивните релации). Марксизмот го воочува влијанието и односот на економско-структурните ограничувања и „етичко-политичките“ структури на делувањето на државата; б) материјализмот го проучува производствениот процес како клучен елемент во анализата на историските форми на комплексот општество/држава, а посебно, во врска со ова е битна и улогата на производствените „сили“ која мора да се доведе во врска со „државната“ сила.⁵³

Од овие изложени идеи ја гледаме теоретската корелација со плуралистичките концепти за комплексните цели и мотиви на акција, како и основите на развојот на функционализмот, оличен во Дојч, Хас и Митраниј.⁵⁴ Понатамошниот развој на теоријата на меѓузависности (комплексни мрежи на соработка) ги дополнително наведените неолиберални сфаќања.

4. ФОРМАЛНИ ТЕОРИИ ЗА БЕЗБЕДНОСТА

Во науката за безбедноста, особено меѓународната, важен исчекор направиле формалните теории за односот и безбедноста. Овде пред сè се издвојуваат теоријата на игрите, применетата теорија на веројатност, теоријата на хаосот, теорија на катастрофа, мултиваријантна теорија (на база на мултиваријантна анализа) Cost-Benefit и теоријата

⁵³ R. W. Cox: *Social Forces, States and World Order* во книгата *Neorealism and its Critics*, Columbia Univ. Press, 1986, pp. 204-249

⁵⁴ види кај I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, 2002, str. 145-152.

на графови и когнитивни карти.⁵⁵ За потребите на овој труд ќе се осврнеме само на теоријата на игри и мутиваријантна анализа, бидејќи овие имаат значајно влијание врз развојот на основните концепти и проверка на вредноста на главните групи теории.

Теоријата на игрите, а особено конфликтните со „Zero-sum“ исход се базира на претпоставката дека сопствената безбедност секогаш зависи од ефикасноста на играта на другиот (или другите) конкуренти во заемно поврзан конфликтен однос. Заемниот страв од загрозување, на најмалку два актера, условува донесување оптимални или „подоптимални“ (за ситуацијата најдобри) одлуки кои се зависни од можните однесувања на другиот субјект (или субјекти). Најкористените типови игра се „затвореничка дилема“ и „дилема на кукавицата“.⁵⁶ Кога играта непрекинато се повторува (што е блиску до описот и дефиницијата на „состојбата“ на безбедност) за пресметување на исплатувањето (на добивката) и оптималното одлучување, се користат методите на теоријата на веројатност за секвентни процеси.⁵⁷

Друг важен пристап на разбирање и објаснување на појавата за безбедност наоѓаме во мутиваријантната анализа. Мултиваријантниот метод на анализа на податоци претставува и опфаќа статистички методи кои симултано ја испитуваат меѓузависноста на повеќе обележја (варијација на променливите) од еден или (повеќе) збирови на објекти на анализа. Основниот метод на регресија е да се востанови како зависната променлива Y се менува, не само од една, туку од повеќе посебни променливи (X_1, X_2, \dots, X_n). Значи, се мерат варијациите на Y и нејзиниот просек според измените на повеќе „подваријабли“ односно (независни) посебни варијабли односно нивните вредности кои влијаат на вредноста на зависната (Y).⁵⁸ Можеме да забележиме дека постои извесна сродност на ваквата анализа, со идеите во операционото истражување дека со програмирање (од линеарен или нелинеарен тип) се добиваат оптимални решенија за повеќе променливи кои треба да се оптимизираат. Од овој контекст извлекуваме заклучок дека загрозеноста на субјектите е мултиваријациона појава, каде некоја загрозеност Y (зависна променлива на загрозеност) зависи од низа други променливи извори на нарушување на безбедноста (X_1, X_2, \dots, X_3). Ако безбедноста е мултиваријантна појава, а таа е секогаш тоа, забележуваме дека соодветен метод на проучување на оптималноста на безбедносната одлука е операциониот метод на изнаоѓање најдобри решенија во рамките на линеарното, нелинеарното и динамичкото програмирање.⁵⁹

⁵⁵ види I. Janev: Teorija međunarodne politike i diplomatije i nova definicija politike, IPS, Beograd, 2006. стр. 99-274.

⁵⁶ види I. Janev: Međunarodni odnosi i spoljna politika, IPS, Beograd, 2002, стр. 98-101.

⁵⁷ Исто

⁵⁸ I. Janev: Teorija međunarodne politike i diplomatije i nova definicija politike, IPS, Beograd, 2006. стр. 237-274

⁵⁹ види исто, стр. 171-202

Овде решенијата се добиваат со оптимизација од повеќе променливи во системот на поврзани изрази.

5. РЕДЕФИНИЦИЈА НА СИСТЕМСКИОТ МЕТОД НА БЕЗБЕДНОСТА И ПРЕДЛОГ НОВА ТЕОРИЈА НА РЕЛАЦИОНИЗАМ

Системскиот метод (општа теорија на системите) доведува до модернизирање на сите методи, вклучувајќи го и дијалектичкиот метод. По дефиниција системот ги поседува следниве својства: 1) тоталитетот на колективни обележја го креира режимот на целината; 2) отвореноста на оваа целина е неопходна и таа е динамичен тоталитет; 3) динамичкото движење на секоја точка од тоталитетот и динамичкото креирање на тоталитетот, заснован на колективните варијабли; 4) влијание на секоја точка на секоја друга и тоталитетот во целина; 5) саморегулација на сите колективни движења во системот. Според Берталанфиј овој природ не влијае значајно на структурализмот и дијалектичкиот концепт, според кои појавата е објаснета со (дијалектички) опис и откритие на елементите во целина.⁶⁰

Сега овде можеме да дадеме и наша дефиниција за состојбата на безбедност (B_s). Таа би имала системски вид на поврзани изрази:

$$B_s = \left. \begin{array}{l} d B_1/dt = f_1 (B_1, B_1 \dots B_n) \\ d B_2/dt = f_2 (B_1, B_1 \dots B_n) \\ \vdots \\ \vdots \\ d B_n/dt = f_n (B_1, B_1 \dots B_n) \end{array} \right\}$$

каде B е количина на својството на безбедност.

Од овде претставената дефиниција за безбедноста (преку врзани системски изрази) се гледа дека промената на било кој B_i влијае на сите B .

Системскиот метод е подложен, донекаде и на оправдана критика, затоа што го задржува елементот како основна појдовна точка на системот. Ова, меѓутоа е случај и кај класичната и современата дијалектика. За да се надмине овој проблем ние овде ќе предложиме нова релационистичка методологија.

Ако одредени знаења на природните науки, односно физиката на елементарните честички укажуваат на настанување на честичките од физичкото поле, како и

⁶⁰ L. von Bertalanffy: General System Theory, Penguin Press, London, 1971.

примарност на интеракцијата во однос на нејзините полови и продукти, можеме да сметаме дека релацијата е попримарна категорија од елементите кои влегуваат во нивната содржина или состав.⁶¹

Редоследот во кој релациите имаат примат над елементите на структурата до крај ја динамизираат постоечката методологија, што е особено значајно за општествените науки. Тој нов редослед подразбира кон елементите со својство на сингуларитет, во отсуство на посебен оператор, само да се тежнее, т.е. таквите елементи или полови никогаш во процесот на тежнеење да не се достигнат. Елементот, значи, самостоен по себе е невозможен и дефиниран е само со релација кон друг, па макар и сингуларен елемент. Елементите надвор од релацијата не постојат, а онтолошки најниска релација е онаа помеѓу *ништото* и тоа што од него е поразлично, а тоа е *нешто*. Како што гледаме *нештото* е спротивно на *ништото* и овие два пола се наоѓаат во системска (односно релациона) врска.

Дефиницијата за безбедноста според релационизмот ги содржи следните компоненти и аспекти: 1) поимот за нечија безбедност има смисла само во релација на најмалку два субјекта; 2) конкуренцијата и оттука конфликтноста претставува системска неопходност, дури и кога се претпоставува дека луѓето (идеално) имаат (природно) само алтруистички својства; 3) релациите на два или повеќе народа или луѓе/држави, секогаш креираат конкурентни системи, со динамичка конфликтност и чувство на загрозување на своите добра и вредности; 4) оттука е и тежнеењето на сите автономни субјекти овие добра/вредности, опишани како интереси, да ги заштитат независно од моралните склоности и начела; 5) релационизмот секогаш подразбира надворешно загрозување на автономниот субјект, кое е во релациона конкуренција со изворите на загрозување (уважувајќи ги и внатрешните противречни релации внатре во самиот субјект); 6) безбедноста на државата настанува во моментот на обележување на државната граница и тука релациите на безбедност ги условуваат настанокот и развојот на државата, сфатена како поширок (посебен) систем. Власта како појава, исто така, настанува со релационо загрозување на субјектите кои тежнеат кон доминантна општествена позиција. Помеѓу надворешното загрозување и субјектите секогаш постои релациона врска, така што елементите на безбедноста имаат секогаш свој извор во безбедносните релации кои ги креираат овие елементи. Тоталитетот на безбедноста е релационен систем настанат со релациони системски променливи.

⁶¹ I. Janev: *Međunarodni odnosi i spoljna politika*, IPS, Beograd, 2002, стр. 254-263.

ЗАКЛУЧОК

Развојот на теоријата за безбедност, во главните идејни движења, досега имал три основни правци. Тоа се реализам (неореализам), неолиберализам и неофункционализам и на крајот системската теорија. Под критика на либералните и неомарксистички сфаќања класичниот релизам се трансформирал во системски неореализам. Неолибералната теорија го согледува значењето на мрежата зависности кои ја рedefинираат безбедноста, но овде недостасува системскиот приод (посебно на „второто ниво“ на колективни варијабли). Конечно самиот системски метод запаѓа во пропустите на структуралистичкиот и елементаристичкиот вид со оглед на тоа дека елементот е основна градивна компонента. Во овој поглед, во изложениот труд, даден е предлог за нова теорија каде релацијата го заменува елементот, на таков начин што релациите ги креираат елементите на режимот. Безбедносните елементи и целините секогаш можат да се опишат со надворешните интеракции на субјектите кои ја перцепираат загрозеноста од другиот актер или група/целина на актери. Таа интеракција на сопственото и надворешното, каде надворешноста секогаш содржи противречности, ја дефинира безбедноста како зависна од надворешноста, односно продуктот безбедност станува одреден со безбедносната релација која овозможува таков елемент на целината.

RESUME

Neoliberalism and Neorealism gradually develop conclusion on necessity of introduction of systemic aspects to the basic variables expanding approach with collective dependent variables. Security can here be defined as the Multivariational term, on which relevant Operational Research, and in first place programming, can be of particularly high relevance. In metrological critical analysis of main groups of theories, including systemic theory or approach, it has been concluded that most consistent way of defining of the Security is the one provided by Relationistic Philosophy.

Библиографија:

1. R. O. Keohane (editor), Neorealism and its Critics, Columbia Univ. Press, 1986.
2. K. Waltz: Theory of International Politics, Random House, 1979.
3. R. Gilpin: War and Change in World Politics, Cambridge Univ. Press, 1981.
4. H. Morgenthau: Politics among nations, Harper and Row, 1948.
5. E. H. Carr: The twenty years' crisis: 1919-1939, Macmillan, 1946.
6. V. I. Lenin: Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Kultura, Beograd, 1949.
7. E. Luard: Basic texts in International Relations, St. Martin's Press. New York, 1993.